

EGY „NEMZEDÉKI” VERSANTOLÓGIA MARGÓJÁRA

GÖMÖRI GYÖRGY

Még egy antológia! Mire jók az antológiák?

Arra nem, hogy leltárba vegyék egy kor vagy egy mozgalom irodalmát — megteszik azt majd a bibliográfusok, meg a mindenre elszánt, témahajszoló filoszok. Arra sem, hogy tisztelegjenek egy kor tollforogató-géniusai előtt: ahhoz túl szűk a gyűjteményes keret, nyomasztó a véletlenül kortársnak született íróársak közelsége, gyakran olyan íróársaké, akikkel egyébként a géniusz semminemű közösséget nem vállal. Továbbá az antológia csoportosít, s vannak, akik nem szeretnek csoportosulni.

Annak viszont mégis van értelme, hogy egy közös téma vagy élmény, egy formai vagy szemléleti koncepció köré valaki néha behordja az irodalom szétszórt, kagylakba rakott termését. Minden hét-tíz évben új nemzedék jelentkezik, s az szinte törvényszerű, hogy minden egyes nemzedék hadba vonul a költészet megújításáért, vagy legalábbis megváltoztatásáért. Ebből az együttes nekibuzdulásból a legnagyobbak is húznak hasznot: az *Aurora* körül csoportosuló literátor reformnemzedék nélkül nehezebben ment volna Vörösmarty elfogadtatása, s a Nyugat-nemzedék pompás segédcapatai emelték pajzsra Adyt. Ez a tétel különben eléggé nyilvánvaló, s még akkor sem szorul bizonygatásra, ha az ellenkezőjére, a magányos, hőlderlini zsenire is van példa.

A szóban forgó gyűjtemény tehát nemzedéki antológia.

Ez az adott esetben nem jelent szolgálai igazodást a naptárhoz. Az „Új Égtájak” című versantológiában, amelyről szó van — a washingtoni Occidental Press kiadásában fog megjelenni még ebben az évben —, tizennégy költő szerepel, a legidősebb 1926-ban, a legfiatalabb 1937-ben született. Egy antológiában szereplésüket közös élményeik indokolják. Mindannyian Magyarországon születtek, ott nőttek fel, legtöbben már egyetemre is ott kezdtek járni, s egyidőben hagyták el az országot: 1956 utolsó vagy 1957 első hónapjaiban.

A külföldre szakadt magyarok szempontjából jelentős, hogyan, mikor, milyen körülmények között hagyták el szülőföldjüket. A távozás körülményei, a hozzájuk fűződő képzetek, vagy belőlük szerzett félelmek és beidegződések néha egy életen át befolyásolják az emigrációban (illetve diaszpórában) élők lelkivilágát, a politikai vagy társadalmi előítéletekről már nem is beszélve. Szerencsésebbek voltunk-e, mint a régebbi emigránsok, vagy sem, nem tudom, de az biztos, hogy mások vagyunk, más nyelvet beszélünk, ha úgy tetszik „fejünkön másképp

tapad a haj". Így van ez még akkor is, ha a régen kinn élők egyikével-másikával (főleg íróemberekkel) közös hangot is tudunk találni, ami talán abból is adódott, hogy ők hozzánk hasonló módon élték át az ötvenhatos robbanást, nem elavult analógiákat s képtelen előítéleteket erőltetve a történetekre, hanem megértve az események minőségileg új jellegét — egyszóval, hogy valamelyes *élményközösség* és nézetazonosság alakult ki közöttünk.

A Nyugaton élő magyarságnak ma több a számottevő fiatal költője, mint elbeszélője, kritikusa vagy drámairója. Ez, a magyar irodalomban hosszú hagyományra visszatekintő körülmény azzal a következménnyel jár, hogy a kritika képtelen megbírkózni a külföldön-izmosodó magyar líra értékelésével, s az emigráns folyóiratok gyakorlatában kialakult a „belterjes kritika”, részben tekintélyi, részben baráti alapon. A „kivülállókot” azzal büntetik, vagy segítik, hogy — nem írnak róluk. Így aztán a versesköteteken megjelenő kritikák hangja vagy opportunistá, mértékkel vagy mértéktelenül hízelgő, vagy — és ez a ritkább eset — kegyetlenül kemény, ami aztán újabb sértődéseket vált ki. Éppen ezért a Nyugaton élő huszon-harmincéves magyar költők joggal érezhetik, hogy a kritika elhanyagolja, lebecsüli, illetve túl szigorúan ítéli meg őket. Viszont könyveikről a magyarországi irodalmi lapokban nem írnak, s bár a *Híd*-ben néha megjelenik néhány versük, a vajdasági kritikusok sem foglalkoznak rendszeresen a nyugati diaszpórában megjelenő magyar könyvekkel.

Ennek a diaszpórának (mert az Amerikában élő, második nemzedéki magyar már aligha nevezhető emigránsnak) volt és van néhány jeles idősebb költője. A nemrég elhunyt Lesznai Anna, akit annak idején Sinkó méltatott a *Híd*-ben, negyvenegynéhány évet élt önkéntes emigrációban. Az ötvenévesek nemzedékéből kiemelkednek Faludy György, Határ Győző és Tűz Tamás — az „Új Égtájak” elé éppen Határ Győző írt hosszú és ékesszóló bevezetőt. A következő nemzedék a Bikich—Csokits—Kibédi Varga korosztálya, a három itt említett költő közül az első kettő az utóbbi években elhallgatott, de verseik megtalálhatók a Szabó Zoltán szerkesztette „Kilenc költő”-ben, amely a Magyar Könyves Céh kiadásában jelent meg 1959-ben, Londonban. (Ebbe a gyűjteménybe hárman az „Új Égtájak” költői közül is bekerültek.) Mint ez a rövid mustra mutatja, a miénk már az emigráció negyedik költőnemzedéke, bár mint előbb mondtam, ez az emigráció nem egységes, sem egyrétű, s ezért minden nemzedék úgy indul (ha külföldön indul), mintha a korábbi emigráns költők nem léteznének.

„Szívet cseréljen az, aki hazát cserél!”, írta a múlt század derekán Tompa Mihály, akkor még egy *kibujdosott* barátja után. A huszadik század közepén nincs már szó bujdosásról, sem szívcsereéről (hacsak nem szívátültetés révén). Van, aki az emigrációra azzal reagál, hogy mindenáron asszimilálódni akar, és azonosságot cserél. Megint mások megrekednek egy idejétmúlt magyarság-tartásban, ami betokosodással és szellemi gettóba szorulásal jár. De mindenki előtt nyitva áll a harmadik lehetőség: erényeink és hibáink tárgyilagos felmérése; igazodás az új ország kultúrájához, de figyelem hazafelé és mindenfelé, ahol magyarul írnak és beszélnek; a magyar problémák európai, sőt, univerzális perspektívából való értékelése és szemlélése, egyszóval nyitottság minden irányban. Erre a magatartásra, tapasztalatom szerint, leginkább az értelmiségi, szellemi foglalkozású emigránsok egy része

képes, s éppen ebből a rétegből több él ma a magyar diaszpórában, mint bármikor eddig. Ez a típusú ember fejlesztette a hollandiai Mikos Kelemen Kört az európai magyarság egyik legigényesebb szellemi fórumává, az ő részvétele teszi érdekessé az evangélikusok évenkénti, a londoni Szepsi Csombor, vagy a bécsi Bornemissza Péter Kör időszakos találkozóit. Az „Új Égtájak” költőit is ebbe a harmadik kategóriába sorolnám, hiszen az a tény, hogy magyarul írnak verset, és emellett a legtöbben „befogadó országukon” belül is megbecsülést vívtak ki maguknak, ide sorolja őket; ezek a költők gyakran vesznek részt a fent említett értelmiségi körök találkozóin, szerzői estjein, s ha van közönségük, azt részben épp ezeken az összejöveteleken szerezték.

A tizennégy költő közül nyolcan élnek Európában, hatan jelenleg az Óceán túlsó oldalán, négyen Amerikában, ketten Kanadában. Azt írom, *jelenleg*, s ez már talán sejteti, mennyire mozgékony, helyváltoztatató nemzedék ez, s hogy a cím, „Új Égtájak” valamit kifejez költőinek hangulatából és érdeklődéséből. A szökés egyszeri, a vándorlás örökké tart. Horváth Elemér, akit én az antológia legkiforrottabb költőjének tartok, így vall erről: „ez a szökés / mely vándorra vetett váratlanul / és semmibe véve legmélyebb vágyamat / bizonytalan csillagú kontinenseken / kitárja századom tűzvési szépségét / s bakkkhási közönyét.” Irodalmunk történetében eddig kevés költőnek adatott meg ez a ropant mozgási szabadság, ami ennek az egész nemzedéknek előjoga, a vándorlás, a kontinenseken és óceánokon át való közszálás lehetősége. Lehet, hogy ennek nem lesz különösebb következménye a magyar líra egészére nézve, hisz Juhász Ferenc, aki sohasem járt a trópusokon, mégis trópusi növény-gigászokat, elképzeltetlen színű mélytengeri halakat ígéz versbe, s Benjámín is meg tudta írni a „Tűz a négernegyedben” című versét, bár sohasem járt Amerikában. De az elmúlt tizenként év vándorlásai, fantasztikus vargabetűi mégis új képekkel és színekkel gazdagították a fiatal magyar emigráns költőket. Ez különösen szembetűnő az extrovertáltabbak esetében, de még az olyan befelé forduló költőknél is fellelhető, mint a már idézett Horvát Elemér: „Hol van a nap, sziget, vagy kontinens hol a *konvex óceán* a tatra hányta gyöngyeit?” Sulyok „égigérő fényben” áll „tenger és hegyek között” — a szem skandináv tájat lát. „Sziklák, hab, tenger, habrajzos homok”, vázolja fel Makkai Ádám a kaliforniai tengerpart monoton hullámverését, éjszakai zajait. Vitéz György Kanada flórájával és faunájával népesíti be verseit, s milyen természetességgel írja: „s a Szent Lőrinc völgyében az indián nyár / végigcirógat de már nem melenget!” (Szerencsés fordulat itt az „indián nyár”, ami ugyan az angolban a „vénasszonyok nyará”-nak felel meg, de itt többet jelent, hisz a kanadai tájhoz könnyű hozzáképzelné egy nesztelenül lopódzó mohikánt.)

Ez a tematikai és nyelvi kitágulás viszont egyes „hagyományos” magyar témák kiesésével jár. Míg Magyarországon a paraszti sors és életérzés még sok vers ihletője, a Nyugaton élő fiatal költők számára (talán Sulyok és Lökkös kivételével, s azoknak is csak mint emlék) a falu nem létezik. Városlakók, akiknek azonban a nagyváros sem imponál. Nagy, közös élményük a természet végtelensége, amit az Amerikában és Kanadában élők éltek át legteltjesebben. Tengerek, erdők hullámzanak verseikben, sőt András Sándor már így kezdi nagylélegzetű versét: „hullámoz az idő a szél a tenger”. Bár vannak még köztük,

akik szívesebben írnak meg egy városképet vagy egy mikrotájat, az „Új Égtájak” költőit, mint csoportot, mégis a természetben-megélt szabadság-élmény jellemzi.

Stílusában ez a nemzedék nem egységes, nem is lenne jó, ha nem követne más-más mestereket: a tradicionálisabb hangvételűek valahol Illyés és Radnóti nyomában startolnak, innen a József Attila—Weöres—Pilinszky hatásokon túl eljutunk Határ Győző, valamint a legújabb francia vagy amerikai költők mágneses teréig. A magyar költészet hagyományaihoz talán Lókkös, aztán meg Nyéki és Sulyok áll a legközelebb, míg a legavantgardistább valószínűleg Bakucz és Papp Tibor. Különleges stílusképletek — szinte azt mondtam, kagylófajták — Siklós és Máté Imre: az első védantikus-modernre, a második törzsközöségi-ősire stilizál. A többiek (András, Horváth Elemér, Keszei, Kemenes—Géfin, Makkai, Vitéz és e sorok írója) alkotják a formai értelemben vett derékhadat. Verseikben erős a szerkesztő-igény, a képnek fontos, de mégis alárendelt szerepe van a vers központi gondolatával vagy indulatával szemben. Nem képekkel való bűvészkedés a vers — a képek bontják ki a verset. De a formanyelv szempontjából „derékhad”-nak minősítettek között is vannak lényeges különbségek; a klasszicizáló igény, amely Horváthnál is, Keszeinél is szemmel látható, nincsen jelen például Kemenes—Géfin képgazdag, gyakran túléretten kibugygyanó verseiben.

Mit vár ez a nemzedék, világharmóniát vagy katasztrófát? Pesszimizták lennének? Ez a jelző igencsak leegyszerűsíti a problémát. E nemzedék élményeinek sokrétűségéből következik, hogy megnyilatkozásaiban az ujjongás igen gyakran tőszomszédságban van a rettegéssel. Közvetlenebbül reagálni a nyugtalanító hírekre, a világválságokra, vagy akár a föld távoli dübörgésére, annyit jelent, mint többet aggódni, jobban rettegni. Az élet, de a pusztítás lehetőségei is szinte határtalanok, s aki közelebb ül a terjedő földrengés epicentrumához, jobban fog félni, mint az, aki szűrve hallja a zajt, és óvatosan adagolva kapja a híreket. Ez a nemzedék tehát hol a kolumbusi eufória, az ujjongó kitarulkozás állapotában, hol az elkeseredett félelem neuroziséban közeledik a világhoz. Az életigenléssel szemben ott áll a költő „emberenkívüli magánya”, az értelmes közlés lehetősége fölötti kételkedés (Siklós: „már nincsen jelentése a szavaknak”), a háborútól való félelem, sőt, a testetlen, „metafizikai” iszonyat (Bakucz). Az „Új Égtájak” költőinek politikai költészete jobbára tiltakozó-költészet; tiltakozik a németországi antiszemitizmus újjáéledése és a vietnami háború esztelensége ellen, de a szellemi szabadság korlátozása, egy író bebörtönzése ellen is. S bár a költők többsége nem ír politikai verset, a látszólag apolitikusok tartása is ironikus-dialektikus: nem hisznek a „megrendíthetetlen / szolid jó békevilág”-ban, a társadalom feltartóztathatatlan haladásában, illetve a világjavító mozgalmak szavatolt sikerében. Ami mégsem teszi őket a világkatasztrófa prófétáivá, az részben néhány, az eddigi tapasztalatokból leszűrt megfigyelés (sem 1956-ban, sem a kubai válság idején nem lett világháború), részben pedig az, hogy lehetségesnek tartják egy önálló életforma kialakítását az adott körülmények között is. Mint a pók, mindegyikük megszövi a maga költői és egzisztenciális hálóját, amely éppoly bizonytalan és ingatag, mint az erdei bokrok között kifeszített pókháló, de mégis: ez is egy világ.

Talán túl sok is a magyarázat ahhoz a néhány vershez, amelyet az

„Új Égtájak” anyagából válogattam össze a *Híd* olvasóinak. De szeretném hinni, hogy ez a sokáig vajtűdő versantológia felveszi majd a versenyt a hasonló jellegű magyarországi antológiákkal, s cáfolatául szolgálhat annak a magyar tudatban még ma is mélyen gyökerező tételnek, áligazságnak, hogy „*extra Hungariam non est vita*”, illetve: „*non est literatura*”. Lehet valakiből magyar költő, jó esetben jelentős és érdekes költő külföldön is, bár keményebben meg kell harcolni érte, mint Magyarországon, s kevesebb elismerést kap érte, aki erre a feladatra vállalkozik. S bár az emigrációban szerkesztett antológia külföldön élő költőket mutat be, maga az emigráció sem örök — példa rá Illyés és Kassák, Sinkó és Déry. Valahogyan, valamikor, de egyszer minden magyarul írott maradandó mű bekapcsolódik a magyar kultúra vérkeringésébe.

V I Z E K P A R T J Á N

A N D R Á S S Á N D O R

hullámszik az idő a szél a tenger
szirtfokon heverek gyönyörűn
s omló bőrrel öreg vár
dicsőülök a pusztulásban

már kihaltak belőlem
az oltalmazó nemzedékek
s ami ma fegyver
csak pusztíthat

keverednek bennem az évek
az életek és a népek
közfaltalanul szabadon

vagyok hallom érzem
a csillagok szabta időben
duzzadó mozgást
bástyákon örök tiszta ütemét
seholsincs folyosókon
az elmúlt biztos lépteket
harcosokat kik hímlendülettel
gyarapítani hagytak el engem és életük
érzem hallom vagyok
a kapunyitás
induló csapatok előtt a súlyos
rivalgó a megtérő diadalnak
s a megadásé komor és fájó
fémnek nyíló seb
vagyok a termeimben lézengő telítettek
kik kérdéseik tompult kését letéve
étvágytalanok lakoma közepén
s mellettük kikben túlnagy az étvágy
az éhesen étlenek
a sóvárgók a távolbahajózók

a bástyáimról messzibemerengők
mesén-nőtt gyermekek
s közöttük ők a békén evők
pontosütemű szolgálói
a szeszélyes anyagcserének
érzem hallom vagyok
a kíméletlen látogatók is
kik nősténysóvárgással széthordanak
sorstalan taposnak bennem
én-atomok
más-más időkből vidékekről
hitekből vágyakból indulatokból
származó látogatók
zavart vér
jön egyiramú tiszta életért
megannyi várúr katona
a világra lepillant
és frissíti az ámulat
a veszélytelen önodaadás —
adom nekik magamjaimnak
az időtlen pillanatot hogy
teljesek legyenek
vagyok az egyidő múlt és jövő
a magamnak-minden-és-semmi öreg vár
vizek partján

csak a szél csak a csend
hullámverés
csókfehér sirályok villanása
fény

vagyok már lebegő ajtónyílásban fészek
erő madártojás
tört oltárkövön gyík álmos pislogás
friss fű az ablakban
csapódó eső
hajdani pincéim végre boldogan
tisztuló kövein
a csudás erő
orkánból fuvallat
dúdolásból harsogás
hallom érzem vagyok
a táncoló hatalom
a szél az ezernyi
illat és hang és távolok íze

készültem hajdan gyarapuló
házként célokért birtok
lebontatásomban lettem
hús indulat pontos révülés
végtelen szabad és teljes

ismeretlen az éjszakában
egésznek hihet
de nekem már nem vigasz a sötétség
a fényben látszik ahogy zajtalan

porszemek ütemére
omlok vissza a földbe
vakít a bizonyosság
gyönyörű

T O L L R A J Z

B A K U C Z J Ö Z S E F

Gyors termein az iszonyatnak
hol nincs sem ablak semmi lámpa
tántorogsz végig hadonászva
mintha akadna aki hallgat
s úgy úszod át itt e szobáknak
vak folyosóit körbe-körbe
mint ki tükörből lép tükörbe
de mint kit nem kísér sem árny hang
és mint hunyt szemű tengereknek
pupillájában ragyoghat
folytonos hal-káprázatoknak
népe kísérteti sereglet
a tárgyak fénylők fényt nem adnak
vízzel telt poharak lebegnek
üres lap fekete kép eretnek
századok számlap-arca ballag
S szűri a sűrűvizű csendet
egy végtelenből-végtelenbe
suhogó háló s szemein egyre
látomások jelek peregnek

É G

H O R V Á T H E L E M É R

Gépeinkben már nem ül senki sem üres
s a zúgás mint egy ismeretlen hold kering

A turisták szeméből kihullnak a templomok
a Vénuszok amiket csináltunk Cranach ördögei
és a csodálatos gyerek

S a lányok nagy piros labdája elgurul
Fölbámul vizei derengéséből a halász
s a fiú ismerős magányából a lány
s oly messziről árad karóráink nesze
minthogyha meghalnánk

S újságjaink térdünkre hervadnak betör a kék
s mint idegen léptek ajtónk előtt
földülja ereink nyugodt szép ritmusát
és áthúz homlokunk térképein ahol
Apollinaire öreg mozdonyai álmodnak csöndesen

HALÁL A TÁNC IS...

MAKKAI ÁDÁM

Villon szellemének

Halál a tánc is, ballada, ballada!
Es tánc halálunk: Ballada, balga tánc.
A dallam pengve törként szól és
újra halott szíveinkbe mártja

hideg vasának mágusi ritmusát,
te sorskísérő ballada, táncodat:
mert tánc, mit újszülött könnyöngött
s tánc az anyók dadogó beszéde — — —

mert tánc az ölben éjbevező hívás
s a meteor, mely izzani kezd s kiég
ha légbehullt pályára készíti
nyári egünkön a földközelség — — —

mert tánc az írás, toll ha sietve szánt,
a jéggé dermedt harmat a bokrokon,
s a délre húzó költözőknek
nyugtalan, ékalakú varázsa — — —

a mágnesek vonzása, s a gyors folyók,
a pólusok közt ívbe feszült erőik,
s a kedvünk, hogyha dalra perdül,
mintha az elfeketült fatörzsek

a házfalak, s a kockakövek ma mind
dobok volnának, távoli orgonák...
Ez hát a tánc, mi oly erővel
bűvöli részegen elmúlásra

önnön magukba hullani csontjaink,
mint végakkorddal földrezuhant sirályt
ki hunyt szemekkel szállt a hangok
tengerin át, kifeszítve szárnyát.

Halál a táncunk, ballada, ballada!
Es tánc halálunk, ballada, balga tánc.
Feszíts meg, ó te drága ritmus,
köss könnyörülve a kincölöphöz,

mert ott tudom csak mondani bízva már,
hogy *egy* a törvény, *s tánc* a halál csupán.
S te, jeltelen sírunk virága,
ballada, — nyílj ki a föld porából!

SIRÁLYOK VERGŐDNEK
LÁTÓHATÁROM KARMAIBAN

SIKLÓS ISTVÁN

sirályok vergődnek látóhatárom karmaiban
mennydörgés üti át a hullámok síkos izmait
villámok visszhangja görög a mélység torkából
ciklopszi szemmel búvól fennről a fény
átizzó szavakSégő hulladék keserű füstjében

majd
zöld tenger öblöget most mint fehérhasú hulla
sodródóm rejtett áramokbanSnem lesz jel
megnyugvásra sehonnan majd
fejnélküli bivalyok ügetnek a fehér homokban
olajos kavicson és ösmerős arcnymok hevernek
szertesztét a partra kiterítve

ez lesz:
tüdömSnyelvem kupolája lucskos hínárral
kopolytús lovakkal telítveStestem hajszá-
csatornáiban lüktetni fog neveddel
az emlékezetSa tenger

EMBERENKÍVÜLI MAGÁNYOM

SULYOK VINCE

Papírra karcolom a tájat: kifakult sziklák,
vörös fák közt vörös faházak, pocsolyák mentén
hó hűvöslik, micsoda hó már, szomorú, szennyes.
Így kopik meg végül minden tiszta fehérség,
föléje hül kékszürke alkony és hazamennek
a fáradt, naptalan terekről-utcákról a lányok,
kövek kongnak fekete hangon, rá kapu csattan,
emberenkívüli magányom sír a lakatban.
Jaj, egyedülvalóságomnak kinja sosem fogy,
titkai nőnek, mint a hullán karom és szörzet,
s nem szűnök ülni egymagamban szögletes arccal,
hallom a szívem zuhogását, a halál csendes
riadalmát zúgni eremben, fájni bennem,
s az üresség fényeken túli iszonyatában
senki, akihez dolgaimban magamat mérjem,
látomásos álmaim hogy kikiabáljam . . .

NYÁR VÉGE

VITÉZ GYÖRGY

A pisztráng egyszerűbben él
szúnyogot les a kő alól
görények riasztó szagát
lebbenti föl a szajha szél
tocsogó lápon béka szól
hód rágja el a törpe fát
a vízbe hulló tűlevél
kibogozhatatlan hínár
lassan rothadó szőnyegén
tegnap megbotlott valahol
és alámerült ez a nyár
jávorfák arca csupa vér
mosómedve jó, leguggol
szortyogó hulladékra vár

mindenki egyszerűbben él